

LES FALLES
DE SANT JOAN
D'ANDORRA
LA VELLA

QUAN LES RODES
DEL FOC
ENCENEN LES VALLS

LES FALLES DE SANT JOAN D'ANDORRA LA VELLA.

QUAN LES RODES DE FOC ENCENEN LES VALLS

Un fallaire encén una falla a la placeta del Puial. És l'inici de la festa. Any 2015. Fons Associació Fallaires d'Andorra la Vella

La cremada de falles és una festa tradicional i popular que té lloc el 23 de juny, la nit de Sant Joan. Consisteix en l'elaboració d'una falla per part dels participants, que l'encenen, l'agiten i la fan giravoltar vertiginosament fins que creen grans boles de foc. La cremada de falles és una expressió festiva viva i és a Andorra la Vella on està més arrelada i on hi ha el col·lectiu de fallaires més nombrós que la fa possible.¹ A part de la capital, però, la festa de la cremada de falles s'ha anat recuperant des de finals

dels anys noranta fins avui en dia en altres poblacions del Principat: Encamp, Ordino, Sant Julià de Lòria i Escaldes-Engordany.²

La festa de les falles va ser inclosa l'1 de desembre del 2015 per la Unesco en la Llista representativa del Patrimoni cultural immaterial de la humanitat gràcies a la candidatura multinacional *Les festes del foc al solstici d'estiu al Pirineu*, integrada per 63 pobles d'Andorra, Espanya i França.

¹ Per la tradició de la festa, la continuïtat, la vitalitat, l'exclusivitat i la seva singularitat, la cremada de falles d'Andorra la Vella va ser inclosa pel Govern d'Andorra el 23 de juny del 2010 com a bé immaterial a la secció quarta de l'Inventari general del patrimoni cultural d'Andorra, conjuntament amb 14 festes d'interès cultural més. BOPA, any 22, núm. 38. El col·lectiu de fallaires de la capital es va constituir oficialment en l'Associació Fallaires d'Andorra la Vella l'any 2013 i va ser declarada com a entitat cultural d'interès públic pel Comú d'Andorra la Vella l'any 2015.

² Des que la cremada de falles es va recuperar a Andorra la Vella l'any 1987, les parròquies on ha arrelat de nou la festa ho han fet els anys 1997 a Sant Julià de Lòria; el 1998 a Encamp; el 2000 a Escaldes-Engordany; i el 2018 a Ordino. Aquesta darrera població és l'única del Principat on la cremada de falles es fa la nit de Sant Pere, el 28 de juny, aprofitant que és festa parroquial.

LES FALLES...

Falles rodades

En l'actualitat una falla andorrana està feta de làmines de paper de pasta de pi enfilades en una cadena i embolcallades en una malla de galliner. Originàriament, però, la falla estava feta d'un tronc llarg i prim de boix, a l'extrem del qual s'enfilen diverses peles de beç o bedoll. És el que es coneix amb el nom de *falla tradicional* i que actualment només es crema de forma simbòlica i amb un significat especial en determinats moments de les cremades.

*"Tronc llarg i prim, recte (aproximadament d'un metre i mig per la falla més gran) en una extremitat del qual s'hi enfilaven requadres de pela de beç assecada, que podien tenir més d'un pam per les falles grosses o la meitat per les petites; aquestes peles s'enfilaven en el tronc des del cap doble cap al prim, on quedaven aturades pel principi d'un branquilló a tall de ganxo, que les fixava a la part alta del tronc i n'ocupaven dos pams."*³

La falla tradicional està feta d'un tronc llarg i prim de boix, a l'extrem del qual s'enfilen diverses peles de beç. Any 2015. Fons Associació Fallaires d'Andorra la Vella

Altres descripcions que es troben ens diuen que aquest tronc era d'avellaner o de freixe o del mateix beç que es pelava, i que la forma de lligar les falles era amb filferro a fi d'assegurar que la bola de foc quedés més ben subjectada. La matèria primera, però, és la mateixa, la pela de beç o de bedoll que es va a sapar uns dies abans al bosc.

*"A primers de juny, després de sortir d'estudi, anàvem a tallar l'arbre aquí dalt a la Comella. Agafàvem la pela de l'arbre, l'estiràvem i la fèiem assecar un dies i després la lligàvem amb fils de ferro. Ho fèiem amb la pela del beç, perquè el beç no es mor, la torna a fer, igual que el cirerer, que també en fèiem de cirerer. Segons quin arbre li treus la pela i es mor, però al beç i al cirerer no, tot i que el beç cremava més bé. I perquè durés més la falla, uns dies abans la mullàvem, com més molla estava més poc a poc cremava."*⁴

Les falles d'Andorra es diferencien de la majoria de les que es fan als territoris del Pirineu en el fet que es fan rodar i per això aquestes figures en forma de boles de foc. També són falles rodades les que es fan als pobles de Saünc (Ribagorça aragonesa) i de Les (Vall d'Aran). En altres poblacions pirinenques les falles que es cremen la nit de Sant Joan solen ser troncs de fusta o torxes enceses que es fan baixar de la muntanya.

Fogueres, placetes i canalla

Els orígens de la festa són immemorials i el seu significat gira a l'entorn de l'element del foc, que té una àmplia simbologia: és un element purificador que coincideix en l'època de l'any, el solstici d'estiu, que simbolitza la plenitud de la vida amb els fruits que ens dona la terra, però també constitueix un element de reunió d'una comunitat i alhora és una forma de marcar un territori o un terme simbòlic. Així, no hem d'oblidar que el foc és el protagonista de la revetlla de Sant Joan als territoris de parla catalana, una nit en què s'encenen multitud de fogueres a les places de tots els pobles i al Pirineu també es fan cremar les falles.⁵

Els documents escrits més antics que expliquen les cremades de falles a Andorra situen les fogueres, les places dels barris, la canalla i l'escorça d'àlber, de beç o bedoll com els trets essencials de la festa. El més antic que s'ha trobat data del 1906 i és un dels relats del folklorista català Salvador Armet, comte de Carlet. Descriu un viatge a Andorra que va fer l'estiu de l'any 1905 i en què

4 ANA/ ARXIU D'ETNOGRAFIA. Entrevista amb Andreu Cardona. <www.arxius.ad/fallesdandorra/patrimoniculturalimmateral> [Consulta: agost del 2018].

5 AA. DD. (1989). *Calendari de festes de Catalunya, Andorra i la Franja*. Barcelona: Editorial Alta Fulla i Fundació Serveis de Cultura Popular.

3 PANTEBRE, R. (1997). *El parlar d'Andorra*. Andorra la Vella: Centre de la Cultura Catalana.

LES FALLES...

Les falles d'Andorra es diferencien de la majoria de les que es fan als territoris del Pirineu en el fet que es fan rodar i per això aquestes figures en forma de boles de foc. Any 2015. Fons Associació Fallaires d'Andorra la Vella

presencia les fogueres de Sant Joan i detalla la cremada de falles d'aquesta manera:

“En les Valls d'Andorra, en les seves places y en els voltants dels seus poblets, davant de les portes de les masies, en el cim de les seves montanyes, enfront de la cabana del pastor que guarda'ls ramats que peixen en les solitaries altures, s'encenen en aquesta diada grans fogueres, que salten la mainada quan s'esmortueixen, y, mentres s'abranden, els noys fan lo que anomenen falles, que consisteixen en llarguissims pals o bastons en qual extrem s'hi coloquen, enfilades, escorces d'albes, que encenen, agitant-les y voltant-les vertiginosament, prenent la forma de grans y fantàstiques rodes de foc que brillen y guspiregen sobre un fons negre de les cases o de la montanya...”⁶

Més endavant, l'any 1958, és el folklorista Joan Amades qui ho explica fent referència a les falles a l'hora de relatar les tradicions del dia 23 de juny. En el cas d'Andorra ho escriu així:

“els infants fan falles amb escorça d'àlber i amb la primera pela de bedoll. Les fan rodar enlaire, mentre estan enceses, amb una rapidesa vertiginosa, i produeixen l'efecte d'una roda guspirejant, que escampa claror i foc per l'infinit. Aquestes falles, enceses enmig de la pregona fosca dels boscos, es destaquen fantàsticament i produeixen un efecte veritablement dantesco.”⁷

Coincideix tot plegat amb la memòria dels més grans d'Andorra la Vella:

“Jo vaig començar a fer falles quan anava a estudi, tenia uns nou o deu anys, cap al 1945 o 46. Érem els nens i els joves qui ho fèiem. Els més grans eren els nois de catorze anys, potser el més gran tenia setze o divuit anys, fins a casats. De casats no n'hi havia pas cap, d'homes grans no n'hi havia, era el jovent del barri. I les dones tampoc feien falles, elles no feien rodar el foc.”⁸

6 ARMET, S. (1906). “Folklore andorrà”, a *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*. Núm. 148. Barcelona: CEC, p. 151-152.

7 AMADES, J. (1952). *Costumari Català. El curs de l'any: L'Estiu*. Barcelona: Editorial Salvat.

8 ANA/ ARXIU D'ETNOGRAFIA. Entrevista amb Andreu Cardona. <www.arxius.ad/fallesdandorra/patrimoniculturalimmateral>[Consulta: agost del 2018].

LES FALLES...

Abans del procés d'urbanització i modernització dels carrers principals de la capital que s'inicia als anys 50, la festa de Sant Joan té identitat pròpia a cada barri. Aquest fet crea la rivalitat entre els més joves i fa que cadascuna de les zones poblades d'Andorra la Vella –que són a l'època el Cap del Carrer, el Pui, el barri Antic i el Puial–

urbanísticament. Les fogueres de Sant Joan desapareixen de les places i, com a conseqüència, també la cremada de falles per les queixes dels veïns pel perill que comporta.⁹ Es produeix el canvi socioeconòmic del país amb l'arribada massiva del turisme, que provoca que moltes de les tradicions s'esvaeixin. Tots aquests factors fan que la

El bateig del foc és el ritual d'iniciació que consisteix a cremar una falla tradicional al so del flabiol i el tamborí amb la cançó *Més peres que fulles...*
Any 2015. Fons Associació Fallaires d'Andorra la Vella

tinguin la seva foguera de Sant Joan. La cremada de falles es converteix en una competició entre la canalla de cada barri i la lluita passa perquè cadascú intenti fer any rere any les falles més grosses i resistents.

“Enceníem la foguera, quan la foguera s’havia cremat saltàvem el foc i allavorens agafàvem les falles i baixàvem fins al peu del carrer i miràvem a veure qui la tenia més grossa i durava més. Anàvem de la plaça del Puial fins a la font de la Call. A cada barri feien les falles, al Cap del Carrer, al Pui, al barri Antic, cada carrer feia les seves i la competència era a veure qui la feia més grossa.”⁸

Amb el pas del temps, passada ja la primera meitat del segle XX, Andorra es comença a modernitzar i creix

generació següent de nens i joves ja no s'interessi per aquesta festa i celebri la revetlla de Sant Joan substituint el foc de les falles pels coets i els petards. La cremada de falles queda reduïda a l'espai privat, mantinguda per poques famílies que de forma molt puntual les roden durant la nit de Sant Joan.¹⁰

9 Una ordinació del Quart d'Andorra, que data del 1965, prohibeix qualsevol activitat o diversió que pugui ser un perill per als vianants o per als mateixos que la practiquin (Andorra. Ús de la via pública. *Ordinacions del Quart d'Andorra*, 25 de maig del 1965, p. 41.

10 Hi ha constància que, a Anyós, els de cal Cremat ho fan en l'àmbit familiar i, a Andorra la Vella, els de cal Callaueta del barri del Puial ho fan com a espectacle de cara al turisme que s'estava al càmping que regentaven, el càmping Valira.

Les rodes del foc pels carrers representen un dels moments àlgids de la festa de les falles de la revetlla de Sant Joan. Any 2015. Fons Associació Fallaires d'Andorra la Vella

La recuperació i la modernització

Passats alguns anys, després del període de la transició espanyola, té lloc a Catalunya el fenomen de la recuperació de moltes tradicions perdudes i l'expansió cultural. Aquest fet arriba també a Andorra i el coreògraf i director de l'Esbart Dansaire d'Andorra la Vella, Rafel Miranda, juntament amb l'escriptor Esteve Albert, fa un homenatge a mossèn Cinto Verdaguer amb motiu del centenari del seu naixement. És així com l'any 1984 es representa per primer cop la dansa *Els fallaires d'Andorra*, en què els balladors fan de fallaires, però les falles estan inspirades en les torxes de foc que es feien servir al Pallars.

Tres anys més tard, una conversa entre Pere Canturri, conseller del Comú d'Andorra la Vella d'aleshores,¹¹ i Fidel Solsona, treballador del Comú i membre del

Col·lectiu d'Activitats del Comú d'Andorra la Vella, fa que aquest darrer tingui coneixença de com eren les falles i com se celebrava la festa en temps antics.

“El meu director, el Pere Canturri fill, en un moment, no sé quan ni a on, ve i em diu ‘escolta, vindrà a veure’t el meu pare i et parlarà d’això de les falles’”. El Fidel no sap encara per què es va adreçar a ell, “suposo que amb la dedicació que hi tenia i el resultat del treball fet t’havies guanyat ser l’interlocutor.” I va arribar el dia de la trobada amb el conseller de Cultura, Pere Canturri Montanya, que ben bé no és una reunió a porta tancada en un despatx sinó una conversa asseguts a la rampa que portava cap a la sala d’actes de la plaça del Poble. “La veritat és que no tinc ni idea de com m’ho planteja, però sí que recordo que em comença dient que la festa de les falles no era tal com s’estava fent en aquell moment [...]”

La conversa exacta amb Pere Canturri Montanya el Fidel no sap quina va ser: “No recordo amb quines paraules m’ho va dir, però de ben segur que m’ho

¹¹ Pere Canturri (1935-2015) fou un historiador, escriptor, polític i docent andorrà. A més, era veí del centre històric d'Andorra la Vella i havia rodat falles quan era petit.

LES FALLES...

va explicar tot perquè aquell mateix any ja vam anar a buscar l'escorça, ja vam cremar falles... i això l'Amades no t'ho diu, no t'explica com has de construir una falla i després fer tot el ritual, per tant, d'algun lloc ho havia tret jo i no podia ser d'un altre que del Pere.”¹²

Després de la conversa, Fidel Solsona involucra una colla de joves pertanyents a la Gresca Gegantera d'Andorra la Vella i és així com el 23 de juny de l'any 1987 es recupera la tradició de la cremada de falles a Andorra la Vella. Ho van fer a la plaça del Poble i amb falles d'escorça de beç tal com s'havia fet antigament.¹³

Però la cremada de falles no està exempta de polèmica amb l'Administració comunal, ja que hi ha perill que es cali foc en algun lloc, i més d'un ensurt hi va haver. Així doncs, tres anys després substitueixen l'antiga matèria primera per fulles de parafina lligades amb botafocs i una metxa per encendre-la, i canvien el filferro que les subjecta per una cadena. Tot i això, la seguretat no hi és del tot i els fallaires, any rere any, van adaptant la falla fins que finalment arriben a la falla tal com la coneixem avui en dia: per làmines de paper de pasta de pi, embolicades en una malla de filferro i enfilades en una cadena per fer-la giravoltar.

La singularitat dels nous elements: la Flama del Canigó i el fallaire major

La revetlla de Sant Joan, les fogueres i la cremada de falles són elements d'una festa estretament lligada a la identitat cultural catalana. No tindria sentit parlar de la història del retorn a l'espai públic dels fallaires a Andorra sense esmentar la creació i l'activitat, als anys noranta, de la Comissió de Focs de Sant Joan i el Centre de la Cultura Catalana del Principat d'Andorra. Aquestes entitats van treballar per recuperar tots els elements festius de la nit de Sant Joan, com van ser la recuperació de les fogueres, el manteniment de les falles i la derogació de qualsevol decret que les privés,¹⁴ per portar la Flama del Canigó a les Valls.¹⁵

Avui en dia es manté dins l'agenda dels actes de de Sant Joan el fet d'anar a buscar la flama del Canigó, que encén totes les fogueres i falles d'Andorra. La flama arriba davant de l'edifici de la Casa de la Vall i és rebuda pel síndic general, que té l'honor de llegir el manifest inaugural de la festa de la nit del foc.

L'any 1988 els elements de la festa segueixen evolucionant i apareix la figura del fallaire major, que el 1991 es distingeix per portar una capa vermella, davant dels altres fallaires que la duen de color lila. Anys enrere els fallaires no es protegien del foc,¹⁶ però des de la recuperació d'aquesta festa es vesteixen amb una capa llarga que els cobreix tot el cos, feta d'una tela ignífuga de color fosc.

Durant els primers anys, ser fallaire major no tenia el reconeixement públic que se li dona en l'actualitat. Fins al 1996 era un cap de colla que anava al capdavant de la resta de fallaires durant la cremada i la seva funció era marcar el ritme, les figures i els moviments que faran la resta. Alhora, però, ser fallaire major comportava organitzar bona part de la festa perquè havia de vetllar perquè el material estigués a punt, fer la llista de fallaires participants i coordinar-los, així com coordinar la festa amb els altres col·lectius. A partir de l'any 1997, la figura de fallaire major va agafar encara més rellevància i va a passar ser una figura nacional, ja que a poc a poc les falles s'anaven expansionant pel territori. Per escollir qui seria es va inventar una nova tradició, la de la recerca de l'argolla de Fontargent a la vall d'Incles.

Els més petits participen de la festa amb falles de llum. Any 2015.
Fons Associació Fallaires d'Andorra la Vella

12 Roig, A. (2017). *Roda el foc. 30 anys de falles a Andorra*. Lleida: Pagès editors, p. 26.

13 Roig, A. *Op. cit.*

14 Miquel Pasqual, fallaire, explica al llibre *Roda del foc. 30 anys de falles a Andorra* que les administracions, davant el creixement urbanístic d'Andorra i amb l'excusa de la seguretat, van eliminant el fet d'encendre fogueres al carrer i a les places la nit de Sant Joan i, per tant, es començava a perdre la tradició de la nit del foc.

15 De fet, alguns anys abans l'entitat andorrana del Cercle de les Arts i de les Lletres ja l'havia portat a Andorra i és gràcies als seus membres que es recupera aquest esdeveniment. Els fallaires agafen el relleu.

16 Alguns s'havien protegit durant els primers anys de la recuperació amb sacs de palla.

LES FALLES...

la conquesta de Catalunya i Andorra amb l'objectiu de marcar els límits del territori.¹⁷ Igualment, el llegendari andorrà explica que al pic de Fontargent Carlemany hi va estacar el seu cavall i relata que els pagesos van ajudar l'emperador a foragitar els àrabs amb enormes boles de foc que les feien giravoltar vertiginosament. L'anell de ferro o argolla on Carlemany havia estacat el seu cavall es convertia en or la nit de Sant Joan.¹⁸

Gràcies, doncs, al conjunt de tot el llegendari la Comissió de Focs de Sant Joan, conjuntament amb el Centre de la Cultura Catalana, organitza, a partir de l'any 1997, una mena de joc o de gimcana que consisteix a anar a buscar, uns dies abans de la nit de Sant Joan, l'argolla de Fontargent, amagada estratègicament per ells mateixos. El resultat d'aquest joc és l'aparició d'un nou element a la cremada de falles. La persona que troba l'argolla es converteix en el fallaire major d'aquell any.

La figura del fallaire major és actualment indispensable entre els fallaires, sobretot per assegurar l'acte de relleu que té lloc el dia 23 de juny durant la rebuda de la Flama del Canigó i que se celebra davant els representants de totes les parròquies i les autoritats del moment. De fet, ser fallaire major avui en dia té un significat molt emotiu per al col·lectiu de fallaires.

El retorn de les falles per als nens i el bateig de foc

És singular que en els orígens d'aquesta celebració els protagonistes eren els nens i joves, però als anys vuitanta, quan es recupera aquesta festa, són els adults els qui la tiren endavant i la consoliden. En aquest moment es decideix que els més petits no hi prenguin part pel perill que pot significar que manipulin instruments amb foc com les falles. Amb el pas del temps els fallaires comencen a tenir la necessitat d'incorporar els seus fills a la cremada de falles, i és així com es pensa una nova falla, la falla lluminosa que fan rodar els nens i les nenes, i ells es converteixen en el *fallaires de llum*. Aquestes falles són unes boles de llum de led que van canviant de color.

Els nens i les nenes comencen a rodar falles l'any 2005 i avui en dia s'han organitzat de tal manera que cerquen també la seva *argolla de Fontargent* a la vall d'Incles i qui la troba es converteix en fallaire menor. El 2011 és el primer any en què els petits representen aquest títol i la capa que el caracteritza és de color taronja.¹⁹

A Andorra la Vella, l'any que un fallaire de llum passa a rodar foc, és a dir, quan assoleix la majoria d'edat per poder cremar falles, té lloc el ritual del bateig del foc, que es fa a la placeta del Puial, abans de començar la cremada, i consisteix a cremar una falla tradicional al so del flabiol i el tamborí amb la cançó *Més peres que fulles...* Aquesta cançó, segons diu Joan Amades al *Costumari català*, és la que cantava la mainada mentre cremava les falles antigament a les placetes dels barris d'Andorra.²⁰

És així com la cremada de falles d'Andorra la Vella és una de les festes més tradicionals i amb més continuïtat i vitalitat al país, ja que no deixa d'evolucionar i reinventar-se constantment. D'altra banda, els qui la mantenen viva no deixen mai de banda la tradició i els seus inicis. Ara ja fa uns quants anys que el grup de fallaires recorre els barris que antigament havien fet rodar falles i inicia la cremada de les falles de Sant Joan al barri del Puial, on té lloc el ritual del bateig del foc. Després, els fallaires recorren els carrers del barri antic i passen per la plaça Príncep Benlloch, davant del Comú d'Andorra la Vella, on es fa una part de l'espectacle amb la música d'*Els fallaires d'Andorra*. Finalment, es dirigeixen cap al barri del Cap del Carrer i la cremada acaba amb l'encesa de la foguera a la plaça Guillemó, on té lloc també el ball de Bruixes per part de l'Esbart d'Andorra la Vella.

La forta simbologia de les rodes de foc durant la revetlla de Sant Joan fa que els fallaires considerin que aquesta tradició s'ha de reservar per a aquesta nit, la del 23 de juny, i que si es fa en un altre lloc o en una altra data cal que sigui només de manera exclusiva per un motiu de pes i que es cremi tan sols una única falla com a demostració.

17 CANTURRI, P. (1995). *El misteri de les anelles i argolles d'Andorra*. Andorra la Vella: Associació Velles Cases Andorranes.

18 ROIG, A. *Op. cit.*

19 De fallaires de llum també n'hi ha a Sant Julià de Lòria, que els va incorporar l'any 2015, a partir del grup d'infants que balla a l'Esbart Laurèdia i que tenen un ball propi anomenat *Petits fallaires lauredians*. A Escaldes, els més petits també poden ser fallaires de llum.

20 L'any 2015 es crea una música pròpia per al bateig de foc que manté el *Més peres que fulles...* i incorpora una nova tonada creada especialment per a l'ocasió: Tito Pelàez va compondre el *Ball pla de la placeta del Puial*.

Títol

Les festes d'interès cultural. Patrimoni immaterial d'Andorra

Edita

© Govern d'Andorra

Ministeri de Cultura, Joventut i Esports
Arxiu Nacional d'Andorra

© De les fotografies:

Fons Associació Fallaires d'Andorra la Vella

Coordinació i documentació

Arxiu d'Etnografia

Autors

Rosa Burgos i Albert Roig

Correcció lingüística

Servei de Política Lingüística i Àrea de Llengua Catalana

Coordinació gràfica i disseny

Laura López

www.lauragrafica.com

Dipòsit legal: AND."Sep".(35)-2019

Primera edició: febrer del 2019

Sota les sancions establertes per les lleis, queden rigorosament prohibides, sense l'autorització per escrit dels titulars del copyright, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment –inclosos la reprografia i el tractament informàtic– i la distribució d'exemplars d'aquesta edició mitjançant lloguer o préstec públic.

Fotografia portada:

Les falles d'Andorra la Vella. Any 2015. Fons Associació Fallaires d'Andorra la Vella